
Etnocentrisme in Nederland: theoretische bijdragen empirisch getoetst

P. Scheepers, A. Felling en J. Peters*

1. Inleiding

Nederland heeft in de loop der eeuwen vele allochtone nieuwkomers opgenomen. Felling, Peters en Scheepers (1986) onderscheiden een viertal categorieën, te weten: passanten, arbeidsmigranten, sociale migranten en religieuze en/of politieke vluchtelingen. Met name aan de komst van laatstgenoemde categorie nieuwkomers hebben Nederlanders wellicht de faam van gastvrijheid en tolerantie te danken.

Uit vroeger tijden is een veelal positieve houding van Nederlanders tegenover nieuwkomers bekend (Van der Vet 1976, Lucassen en Penninx 1985). Recentelijk hebben sommige Nederlanders evenwel een, soms zelfs hartgrondige afkeer van nieuwkomers getoond. Zulks blijkt uit onderzoek onder jongeren (Hagendoorn en Janssen 1983, De Jong en Van der Toorn-den Hertog 1984, Raaymakers 1986) alsook onder bredere lagen van de Nederlandse bevolking (Bovenkerk 1978, Van Praag 1983, Bovenkerk e.a. 1986, Sociaal Cultureel Planbureau 1986). Daarnaast wijzen we op berichten uit de media waaruit blijkt dat Nederlanders zich op negatieve wijze, verbaal dan wel fysiek, tegenover nieuwkomers geuit hebben (Felling e.a. 1986).

In deze bijdrage bezien we de achtergrond van deze negatieve houding van Nederlanders tegenover allochtone nieuwkomers. We trachten theoretische lacunes in deze, gesignaleerd door een aantal auteurs (Elich en Maso 1984, Van Doorn 1985, Van Praag 1987) op te vullen door aansluiting te zoeken bij sociaal-wetenschappelijke tradities.

* Een eerdere versie van dit artikel is gepresenteerd op het jaarlijkse congres van de International Society of Political Psychology, juli 1988 te New York. Wij danken prof. dr. G. Lederer, prof. dr. J. Hraba en prof. dr. T. Pettigrew voor hun commentaar. Het onderzoek werd (gedeeltelijk) gesteund door de Stichting Sociaal-Culturele Wetenschappen die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

2. Probleemstelling

In vele onderzoeken gaat men voorbij aan de stelling van Sumner (1906) dat een negatieve houding tegenover allochtone nieuwkomers, zogenaamde outgroups, nauw samenhangt met een positieve houding tegenover de zogenaamde ingroup. Sumner noemde de combinatie van beide attitudes: etnocentrisme. In gangbare definities van begrippen als stereotypen, vooroordelen, (minimaal) racisme en xenofobie ontbreekt Sumners notie over de combinatie van beide attitudes nagenoeg volledig (vgl. Felling e.a. 1986: 34 e.v.).

De belangrijkste bijdragen inzake etnocentrisme zijn afkomstig van Sumner (1906), Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson en Sanford (1950/1982) en Levine en Campbell (1972). Sumner poneerde de tweedimensionele structuur van etnocentrisme. Van Adorno e.a. is de idee afkomstig dat de negatieve houding niet op één maar op meerdere outgroups betrekking heeft; alsook de opvatting dat individuen een negatieve houding kunnen hebben tegenover outgroups zonder er ooit contact mee (gehad) te hebben. Levine en Campbell (1972) hebben de idee uitgewerkt dat de perceptie van kenmerken van zowel de ingroup als de outgroups stereotypegewijs verloopt: zulks zou steeds het geval zijn wanneer leden van een sociale groep de gebruiken, zeden en normen van een andere sociale groep als zijnde onderscheiden oftewel afwijkend percipiëren.

Deze theoretische bijdragen hebben we verdisconteerd in de operationalisering van etnocentrisme. Het eerste deel van de probleemstelling betreft nu de vraag of de structuur van de etnocentrische ideologie in de Nederlandse samenleving in de jaren tachtig aanwezig is.

Voor het tweede deel van de probleemstelling expliciteren we de theoretische noties welke aan Sumners stelling ten grondslag liggen. We sluiten aan bij de CIC-theorie (social categorisation, social identity, social comparison) van Tajfel (1981, 1982a) en trachten deze nader uit te werken.

We gaan uit van het axioma dat mensen de fundamentele behoefte hebben om bij een sociale groep te horen. Om deze behoefte te vervullen, definiëren zij zich dan als lid van een of meerdere sociale groepen en categoriseren anderen als leden van andere sociale groepen (Tajfel 1982a: 24, vgl. Thurlings 1977: 200). Daarna vergelijken zij zich zodanig met de outgroups dat zij zich op positieve wijze van hen kunnen onderscheiden. Bij deze vergelijking maken zij gebruik van een impliciete maatstaf die ontleend is aan de waarden en de (vermeende) culturele karakteristieken van de eigen sociale groep. Deze positief gewaardeerde kenmerken nemen zij op selectieve wijze waar bij leden van de eigen sociale groep, terwijl deze kenmerken bij leden van outgroups in mindere mate of niet gepercipieerd worden. Deze wijzen van sociale categorisatie en vergelijking is ingegeven door de behoefte om een 'positive group distinctiveness' te bewerkstelligen en te behouden (Tajfel en Turner 1979: 40-41, Tajfel 1981:

254-259, 1982a: 24, Tajfel en Forgas 1981: 124-126). Aldus construeren mensen een sociale identiteit: dat gedeelte van de zelfconceptie dat ontleend is aan het bewuste lidmaatschap van een of meerdere sociale groepen waaraan cultureel gedefinieerde waarden worden ontleend (Tajfel 1981: 255, 1982a: 24, 1982b: 2, Tajfel en Forgas 1981: 114, Turner 1982: 18).

Het proces via welke deze sociale identiteit tot stand komt, noemen we *sociale identificatie*: het individu percipieert van de sociale groep waartoe hij zich rekent, culturele kenmerken welke hij vanuit een subjectieve definitie waardevol acht. De kenmerken welke het individu op selectieve wijze bij andere sociale groepen waarneemt, dragen daarentegen een overwegend negatief karakter. Deze pendant van sociale identificatie noemen we *sociale contra-identificatie*. Het resultaat van sociale identificatie bestaat in een positieve houding tegenover de ingroup, terwijl sociale contra-identificatie resulteert in een negatieve attitude tegenover outgroups. Deze theorie waarin diverse bijdragen gesynthetiseerd zijn, noemen we: de sociale (contra-)identificatietheorie (Felling e.a. 1986: 29 e.v.).

De impliciete veronderstelling van deze theoretische bijdragen is nu dat mensen een positieve houding tegenover de ingroup als het ware automatisch combineren met een negatieve attitude tegenover outgroups. Het tweede deel van de probleemstelling volgt uit deze beschouwing. Ten eerste gaan we na of deze assumptie al dan niet strijdig is met de werkelijkheid. We nemen vooralsnog aan dat deze assumptie minstens ten dele correct is. Dan willen we vervolgens weten welke sociale categorieën zich nu tot beide dimensies van etnocentrisme tegelijkertijd aangetrokken voelen.

Het derde en laatste deel van de probleemstelling betreft de opvatting van Adorno e.a. (1950/1982), dat etnocentrisme onderdeel vormt van een coherent cultuurpatroon. Voor de selectie van het cultureel gedachtengoed dat in dit verband mogelijk relevant is, refereren we aan een eerdere studie (zie Felling e.a. 1986). Aldaar geven we een overzicht van theoretische perspectieven inzake etnocentrisme. Daaruit selecteren we enkele theorieën welke we vruchtbaar achten ter verklaring van de uiteenlopende verbreiding van etnocentrisme in de huidige Nederlandse samenleving. We hebben deze theorieën kritisch geanalyseerd en op onderdelen aangevuld hetgeen resulteert in een gesynthetiseerd theoretisch model. Daarin noemen we economische burgerlijke waarden, als hard werken en vooruit komen in het leven, de dominante waarden waaraan culturele kenmerken worden ontleend (vgl. Felling e.a. 1983a, 1983b). Voorts figureren statusangst en sociaal-economische frustratie als onafhankelijke factoren in dit model. Autoritarisme, normconformisme, anomie en het gepercipieerde conflict tussen sociale groepen beschouwen we als intermediaire factoren. Conservatisme en etnocentrisme gelden als afhankelijke factoren.

In het derde gedeelte van de probleemstelling bezien we nu of en in hoeverre

de mensen die de etnocentrische ideologie onderschrijven, verwantschap uitspreken met de geselecteerde opvattingen. Aldus exploreren we het cultuurpatroon rond etnocentrisme.

Kort samengevat is de probleemstelling van deze studie driedelig. Nadat we in paragraaf 3 en 4 een korte beschrijving van de steekproef en de operationalisering hebben gegeven, bezien we in paragraaf 5 de structuur van de etnocentrische ideologie. Vervolgens construeren we in paragraaf 6 een etnocentrismetypologie waarin de mensen die zich tot beide dimensies van etnocentrisme aangetrokken voelen, onderscheiden worden van anderen voor wie zulks minder of niet het geval is. Daarna beantwoorden we in paragraaf 7 de vraag welke sociale categorieën verwantschap uitspreken met beide dimensies van etnocentrisme. In paragraaf 8 exploreren we ten slotte de coherentie van het cultuurpatroon rond etnocentrisme.

3. Steekproef

De dataverzameling heeft plaatsgevonden in het najaar van 1985 in het kader van het onderzoeksproject 'Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland 1985' (SOCON 85). Het betreft een twee-traps aselecte steekproef onder inwoners van Nederland, die bij de burgerlijke stand zijn geregistreerd. Via dit design worden de te benaderen proporties respondenten met het oog op de combinatie van regio en urbanisatiegraad zodanig vastgelegd dat deze verdeling overeenstemt met de verdeling zoals die in de Nederlandse bevolking bestaat. De verdeling van de ondervraagde Nederlanders naar sekse, leeftijd, burgerlijke staat en naar de combinatie van deze gegevens vormt een optimale benadering van de nationale verdelingen in deze (zie Felling e.a. 1987: 9-10). We beschouwen deze steekproef dan ook als representatief voor de Nederlandse bevolking. In de steekproef zijn ook niet-autochtone inwoners opgenomen. Maar hen zijn de vragen over etnocentrisme niet voorgelegd.

4. Operationalisering en meetschalen

Gelet op de door Sumner geponeerde tweedimensionele structuur van etnocentrisme, nemen we beide componenten op: zowel de negatieve houding tegenover outgroups als de positieve houding tegenover de ingroup. De door Adorno e.a. naar voren gebrachte notie impliceert dat we meerdere outgroups op dienen te nemen. Op grond van de aantalsverhoudingen nemen we Turken, Marokkanen en Surinamers op.¹ Daarnaast nemen we outgroups op ten aanzien van wie de kans dat Nederlanders er contact² mee hebben gehad, gering is zoals zigeuners en joden. Conform de notie van Levine en Campbell verbinden we stereotypen aan de gekozen outgroups. Voor outgroups kiezen we stereotypen

als lomp, achterlijk, agressief en gemakzuchtig. Ook voor de ingroup kiezen we enkele stereotypen als hard werken en geliefd zijn. Daarnaast kiezen we voor de ingroup enkele items welke verwijzen naar vaderlandsliefde alsook enkele items waarin de superioriteit van Nederlanders ten overstaan van andere nationaliteiten vervat ligt. Het resultaat daarvan staat in bijlage 1. De nummering van de variabelen correspondeert met die, welke gebruikt is in de studie van Felling e.a. (1987). Daarin zijn ook de onderstaande meetschalen uitvoerig gedocumenteerd.

Eerder hebben we gangbare Nederlandstalige items over autoritarisme en anomie geïnventariseerd teneinde deze begrippen geldig te operationaliseren (Felling e.a. 1986: 104-105, 130). Daaruit hebben we die items geselecteerd, welke de oorspronkelijke conceptualisatie van autoritarisme (Adorno e.a. (1950/1982) en anomie (Durkheim 1977, Srole 1956) valide benaderen. *Autoritarisme* heeft onder andere betrekking op ontzag voor en onderwerping aan hogere autoriteiten, rigide conformisme aan conventionele normen en agressie tegen degenen die deze normen doorbreken. *Anomie* komt tot uiting in gevoelens van politieke en maatschappelijke machteloosheid, zinloosheid en sociale isolatie.

Voorts hebben we het gepercipieerde conflict tussen sociale groepen geoperationaliseerd als de *subjectief ervaren dreiging van concurrentie*. Daarin zijn items opgenomen welke de gevreesde benadeling van Nederlanders ten opzichte van allochtone nieuwkomers op terreinen als sociale zekerheid, huisvesting, arbeid en onderwijs tot uitdrukking brengen.

Normconformisme hebben we uiteengelegd in twee begrippen: conformismegeneigdheid en normatieve controle van het primaire netwerk. De operationalisering van conformismegeneigdheid is geïnspireerd door Pettigrew (1958, 1959). Hiermee meten we de neiging van respondenten om zich aan te passen aan de normen van vrienden, burens en familie. De operationalisering van het tweede begrip vormt een replicatie van een bijdrage van Esser (1986). Met deze operationalisering trachten we de afkeuring door het sociale netwerk van de respondent, indien deze bevriend zou geraken met allochtone nieuwkomers, te achterhalen.

Aan het conservatisme onderscheiden we, evenals in eerdere studies (Felling en Peters 1984), twee aspecten, namelijk economisch en cultureel conservatisme. *Economisch conservatisme* heeft betrekking op het al dan niet ingrijpen van de overheid in sociaal-economische kwesties. *Cultureel conservatisme* betreft kwesties als abortus en euthanasie, weerstand tegen de uitoefening van burgerrechten en de traditionele rol van de vrouw.

Economische burgerlijke waarden hebben betrekking op hard werken, voortkomen in het leven en maatschappelijke zekerheid (Felling e.a. 1983a, 1983b).

Via principale factoranalyse zijn we nagegaan of en in hoeverre de gekozen items verwijzen naar de bedoelde dimensies (Kim en Mueller 1986). Op een enkele uitzondering na, blijkt zulks het geval te zijn. De betrouwbaarheden van de verkregen meetschalen blijken ruimschoots voldoende.

Ter operationalisering van *statusangst* hebben we items geformuleerd die verwijzen naar een subjectief ervaren onzekerheid met betrekking tot de toekomstige sociaal-economische positie en het toekomstige aanzien. Met behulp van het probabilistische scalogrammodel (Mokken 1970) hebben we deze items verwerkt tot een meetschaal waarvan betrouwbaarheid en schaalbaarheid voldoende blijken te zijn. *Sociaal-economische frustratie* is gemeten met twee vragen naar de recente verandering in de inkomenspositie en de mate van (on)tevredenheid daarmee. Helaas is de betrouwbaarheid van deze schaal aan de lage kant.

5. Structuur van de ethnocentrische ideologie

Ter beantwoording van het eerste deel van de probleemstelling naar de structuur van de ethnocentrische ideologie, bekijken we de resultaten van de factoranalyse in bijlage 1. We zien dat de uitspraken over de positieve attitude tegenover de ingroup, op twee na, inderdaad verwijzen naar deze dimensie. Instemming met deze items beschouwen we als indicatief voor het mechanisme van sociale identificatie. Evenzo constateren we dat de uitspraken over de negatieve attitude jegens outgroups, op twee na, naar deze dimensie verwijzen. Instemming met deze set van items wijst op selectieve perceptie van negatieve culturele kenmerken bij outgroups, sociale contra-identificatie genaamd. Beide dimensies hangen sterk samen: de correlatie bedraagt .58. De betrouwbaarheid (Cronbachs alpha) van de meetschalen bedraagt .91 respectievelijk .81.

Hieruit leiden we af dat de ethnocentrische ideologie uit twee sterk aan elkaar gerelateerde dimensies bestaat: de positieve attitude tegenover de ingroup en de negatieve attitude tegenover *meerdere* outgroups. Beide dimensies bevatten stereotypen. Ten aanzien van de ingroup hebben deze stereotypen een overwegend positief karakter; ten aanzien van outgroups hebben deze een overwegend negatief karakter. De positieve attitude tegenover de ingroup bevat ook items die verwijzen naar nationale trots en vaderlandsliefde.

We benadrukken dat de correlatie tussen beide ethnocentrismedimensies hoog is. Blijkbaar zijn er heel wat mensen die een positieve attitude tegenover de ingroup combineren met een negatieve attitude tegenover outgroups. Maar aangezien de correlatie niet perfect is, zijn er blijkbaar ook mensen bij wie deze combinatie niet aangetroffen wordt. De theoretische implicatie hiervan is dat de mechanismen van sociale identificatie en sociale contra-identificatie niet door iedereen automatisch en tegelijkertijd worden gebruikt.

6. Typologieconstructie

We willen nu weten welke mensen beide etnocentrismedimensies onderschrijven en welke mensen dit in mindere mate of in het geheel niet doen. Daartoe construeren we een empirische typologie welke categorieën bevat die wederzijds uitsluitend zijn, intern maximaal homogeen en bij onderlinge vergelijking maximaal van elkaar afwijken.

Daarvoor maken we gebruik van de homogeniteitsanalyse (Gifi 1981a, 1981b, Lammers, Peters en Van der Weegen 1986). Via deze analyse onderscheiden we clusters van respondenten met gelijkende antwoordpatronen. Respondenten die het merendeel van de items behorende tot beide dimensies van etnocentrisme instemmend beantwoord hebben, noemen we korthedshalve: etno's. Deze categorie bevat 20.1% van de ondervraagden. Voorts treffen we respondenten aan die nagenoeg alle items ontkennend beantwoord hebben. Deze categorie noemen we derhalve korthedshalve: non-etno's, waarmee 18.7% van de respondenten bedoeld is. Daarnaast ontdekken we een categorie van respondenten die instemmen met items van beide etnocentrismedimensies, maar lang niet met alle items. Hen noemen we: gematigde etno's. Deze categorie is 42.2% groot. En ten slotte vinden we een categorie respondenten die weliswaar met items welke refereren aan de positieve attitude tegenover de ingroup instemmen, maar de items van de negatieve attitude tegenover outgroups sterk ontkennen. Daarom noemen we hen: nationalisten. Deze categorie bevat 19% van de steekproef. Met name deze laatste categorie is opmerkelijk vanuit theoretisch oogpunt, omdat deze mensen zich weliswaar sociaal identificeren met de ingroup maar zich in het geheel niet contra-identificeren met outgroups. Opmerkenswaard is dat we geen mensen aantreffen die zich contra-identificeren met outgroups zonder zich te identificeren met de ingroup.

Gelet op homogeniteit van de antwoordpatronen van respondenten binnen de onderscheiden typologische categorieën alsook gelet op de uitkomsten van andere methodieken³, menen we dat deze schattingen niet onrealistisch zijn. Desalniettemin dient aan deze percentuele verdeling geen al te absolute waarde gehecht te worden: zij vormt immers de resultante van het eraan ten grondslag liggende model.

Ter beantwoording van het tweede en derde deel van de probleemstelling beschrijven we de vier typen uit de typologie aan de hand van een aantal sociale en culturele kenmerken. Naast de in paragraaf 4 besproken relevante culturele kenmerken, bespreken we de volgende sociale kenmerken⁴: leeftijd, hoogst genoten opleiding, sociale klasse⁵ en politiek stemgedrag. Daartoe hebben we elk van deze kenmerken gekruistabelleerd met de geconstrueerde typologie. Deze kruistabellen vormen de basis voor de correspondentieanalyse via welke de verschillen tussen de vier onderscheiden etnocentrismetypen grafisch weergegeven

kunnen worden.⁶ De typen en de kenmerken op grond waarvan de typen vergeleken worden, kunnen getekend worden als punten in een tweedimensionele ruimte. De afstanden tussen de typen geven de mate van hun onderling verschil weer. Daarnaast weerspiegelen de afstanden tussen de typen enerzijds en de kenmerken anderzijds, de mate waarin een kenmerk van toepassing is op het type.⁷ Teneinde de onderscheiden etnocentrismetypen en de daarbij behorende kenmerken ruimtelijk van elkaar af te bakenen, trekken we er halve cirkels met een gelijke straal om heen (zie figuur 1). De kenmerken binnen deze cirkels zijn specifiek van toepassing op het betreffende type. De kenmerken gelegen buiten de cirkels en tussen de typen in, zijn in ongeveer gelijke mate kenmerkend voor de betreffende typen. Voor een systematische uitleg en toepassing van correspondentieanalyse verwijzen we naar Lammers en Pelzer (1987) en Lammers en Peters (1988).

De resultaten van de correspondentie-analyse staan in figuur 1. In deze figuur liggen de non-etno's ter linkerzijde, de etno's ter rechterzijde met de nationalist en de gematigde etno's daar tussen in. Gelet op de verspreide locaties van de vier etnocentrismetypen, blijkt het gemaakte onderscheid zinvol te zijn.⁸

7. Sociale categorieën en sociale (contra-) identificatie

Op grond van figuur 1 beantwoorden we de vraag welke sociale categorieën beide dimensies van etnocentrisme simultaan onderschrijven; de zogenaamde etno's uit de typologie. Dit zijn immers de mensen die gebruik maken van de mechanismen van sociale identificatie en sociale contra-identificatie. We bezien daartoe welke sociale kenmerken in figuur 1 nabij de etno's liggen.

Een typisch kenmerk voor de etno's is hun ouderdom: bij hen treffen we veel vijftigers en zestigers aan. Voorts zien we dat het behoren tot de arbeidersklasse kenmerkend is voor de etno's. Maar niet alleen deze klasse is kenmerkend voor de etno's: ook het behoren tot de kleine zelfstandigen of tot de boeren blijkt karakteristiek te zijn voor de etno's. Aanhangers van kleine rechtse partijen komen veelvuldig voor bij de etno's. Het meest kenmerkend voor de etno's is evenwel, dat zij enkel lager onderwijs voltooid hebben. Dit komt globaal overeen met de bevindingen van Adorno e.a. (1950/1982: 213).

Onder de gematigde etno's treffen we veel mensen aan die een middelbare opleiding voltooid hebben alsook veel mensen van middelbare leeftijd. Opmerkelijk is dat gematigde etno's op politieke partijen stemmen die zeggen in principe tolerant te zijn tegenover anderen: zij stemmen namelijk op het CDA en de VVD.

Figuur 1 (zie blz. 44)

Een typisch kenmerk van de nationalisten is dat zij tamelijk jong zijn: zij zijn in de twintig of in de dertig. De nationalisten stemmen vooral op D'66.

Onder de non-etno's treffen we veel mensen met een hoge opleiding aan. Maar veel typerender voor hen is hun politieke voorkeur voor de kleine linkse partijen.

Opmerkenswaard is dat het Nederlandse politieke spectrum, van uiterst links tot uiterst rechts, gerepresenteerd wordt in de typologische categorieën, van non-etno's tot etno's. We moeten een uitzondering maken op deze regel voor de aanhang van de PvdA welke we bij de vier typologische categorieën in even sterke mate aantreffen.

8. Etnocentrisme: een cultuurpatroon

Ter beantwoording van het derde deel van de probleemstelling inzake het cultuurpatroon rond etnocentrisme, maken we eveneens gebruik van figuur 1.

Een hoge mate van autoritarisme is typerend voor de etno's, evenals een hoge mate van normconformisme.⁹ De etno's hebben in financieel opzicht recentelijk een forse veer moeten laten. Zij achten economische burgerlijke waarden, als vooruitkomen in het leven, belangrijk. Zij verkeren voorts in een penibele situatie, blijkens de sterke anomische gevoelens. Andere typische kenmerken van de etno's zijn de hoge mate van cultureel conservatisme en de ervaren concurrentie van de zijde van de allochtone nieuwkomers. In de grafische weergave zien we ook dat statusangst niet exclusief typisch is voor etno's, maar ook voor de gematigde etno's die er verder tamelijk gematigde standpunten op na houden. Hun enige onderscheidende kenmerk is dat zij een uitgesproken conservatieve visie hebben op economische zaken. De nationalistenvertonen geen affiniteit met de voorgelegde opvattingen.

In meerdere opzichten verschillen non-etno's sterk van de voornoemde categorieën. De non-etno's zijn juist non-conformisten. Non-autoritair denkbeelden vinden gretig aftrek bij hen. Ook ervaren zij allermist concurrentie van allochtone nieuwkomers.

Bezien we deze bevindingen tegen de achtergrond van onze eerdere studie (Felling e.a. 1986), dan mogen we constateren dat het geselecteerde gedachtengoed relevant is in relatie tot etnocentrisme. Etnocentrisme is zeker geen geïsoleerd fenomeen. Het maakt deel uit van een coherent geheel dat we kunnen karakteriseren als het autoritair-conservatieve cultuurpatroon.

9. Samenvatting en discussie

De etnocentrische ideologie blijkt ook in Nederland te bestaan. Zij bevat twee nauw samenhangende dimensies: een positieve attitude tegenover de ingroup

én een negatieve attitude tegenover meerdere outgroups. Beide dimensies bevatten stereotypen: positieve stereotypen inzake de ingroup en negatieve stereotypen inzake outgroups. De attitude tegenover de ingroup heeft ook betrekking op nationalistische gevoelens. Deze bevindingen komen overeen met de theoretische noties van Sumner, Adorno e.a. en Levine en Campbell.

We interpreteren beide dimensies van etnocentrisme als het resultaat van de mechanismen van sociale identificatie en sociale contra-identificatie. Deze mechanismen zijn gedefinieerd als de selectieve perceptie van overwegend positieve karakteristieken bij de ingroup en overwegend negatieve karakteristieken bij outgroups. We ontdekten dat er mensen zijn die beide mechanismen tegelijkertijd gebruiken. Hen noemden we etno's of gematigde etno's, afhankelijk van de mate van instemming met de voorgelegde items. We achten de geformuleerde sociale (contra-)identificatietheorie op hen zonder meer van toepassing. We ontdekten evenwel ook mensen die zich uitdrukkelijk distantiëren van beide mechanismen: de non-etno's. Voor hen geldt mogelijkserwijs dat zij zich sociaal identificeren met andere sociale groepen die voor hen relevanter zijn dan de nationale groep. Voor hen zijn mogelijkserwijs ook andere outgroups relevanter dan allochtone nieuwkomers. Hun attitudes zijn evenwel consequent, hetgeen niet het geval is voor de zogenaamde nationalisten. Zij identificeren zich wel met de ingroup maar contra-identificeren zich niet met outgroups. Vanuit het perspectief van de sociale (contra-)identificatietheorie is deze categorie raadselachtig. Maar we vonden geen mensen die zich contra-identificeren met outgroups zonder zich te identificeren met de ingroup. Daaruit leiden we af dat het zinloos is om vooroordelen tegenover outgroups te beschouwen als geïsoleerde sociale verschijnselen.

In deze studie bekeken we voorts welke sociale kenmerken typisch zijn voor de onderscheiden typologische categorieën. We constateerden dat het gehele Nederlandse politieke spectrum, van uiterst links tot uiterst rechts, opduikt in de typologische categorieën, van de non-etno's tot de etno's. Tot slot onderzochten we de opvattingen rondom etnocentrisme: gezien de inhoud en de coherentie daarvan, karakteriseerden we dit als een autoritair-conservatief cultuurpatroon. We beschouwen dit als een ondersteuning van de fundamentele idee van Adorno e.a. dat etnocentrisme een integraal bestanddeel vormt van een coherent cultuurpatroon.

Ons verder onderzoek zal zich richten op de vraag waarom etnocentrisme bepaalde individuen sterker aanspreekt dan andere. Daartoe zullen we vooral causale analyses verrichten. Het in paragraaf 2 beschreven theoretische model zal daarbij als leidraad dienen (zie Felling, Peters en Scheepers 1986).

Noten

1. Deze keuze is gebaseerd op de beschikbare gegevens betreffende de numerieke omvang van etnische minderheden ten tijde van de dataverzameling. Per 1-1-1984 verbleven er 155.280 Turken, 106.435 Marokkanen en 192.000 Surinamers in Nederland (Penninx 1984: 16). Met uitzondering van Antillianen en Molukkers telden andere allochtone groepen allen afzonderlijk minder dan 20.000 mensen.

2. We gaan alhier voorbij aan de controversialiteit van het begrip 'contact' (zie daartoe Amir 1969, 1976). Dit begrip heeft immers feitelijk betrekking op gedrag, hetgeen moeilijk meetbaar is via het surveydesign.

3. Om etno's op te sporen hebben we meerdere methodieken gehanteerd. De gevolgde werkwijze komt neer op het dichotomiseren van beide meetschalen van de dimensies van etnocentrisme om deze vervolgens in een kruisverhouding te plaatsen. Etno's zitten dan in de cel waarin respondenten zitten met hoge scores op beide meetschalen. Gebruikelijke criteria voor dichotomisering zijn de mediaan van de factorscores en de mediaan van de gesommeerde Likertscores. Minder gebruikelijk zijn procedures waarbij op grond van intensiteitsanalyse (Guttman en Suchman 1947), of op grond van het gemiddelde percentage instemming per meetschaal gedichotomiseerd wordt. Het percentage etno's varieert met de gebruikte methodiek. Middels dichotomisatie op grond van de mediaan van de factorscores, troffen we 36.8% etno's aan; op grond van de mediaan van de gesommeerde Likertscores 34.7%; op grond van intensiteitsanalyse 20.2%; en op grond van het gemiddelde percentage instemming 10.4%. Het essentiële argument om te kiezen voor de via homogeniteitsanalyse tot stand gekomen oplossing is dat middels deze methodiek meer recht gedaan wordt aan de homogeniteitsoptie.

4. De samenhangen tussen regio, provincie, urbanisatiegraad en sekse enerzijds en de typologische categorieën anderzijds bleken statistisch niet significant te zijn.

5. Voor sociale klasse hanteren we de indeling van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1983), die in Nederland operationeel is gemaakt door Ganzeboom e.a. (1987). Deze indeling kent tien klassen die we voor dit beschrijvende doel samenvoegen tot een geringer en aldus overzichtelijker aantal. De klassen I, II en III noemen we de witte-boorden-werkers; de klassen IVa en IVb, noemen we de kleine zelfstandigen; de klassen IVc en VIIb zijn de agrarische werkers; de klassen V en VI betreffen de geschoolde handarbeiders; en ten slotte herbergt klasse VIIa de ongeschoolde handarbeiders.

6. Deze kruistabellen zijn vanwege ruimtegebrek niet opgenomen. Geïnteresseerde lezers kunnen deze tabellen opvragen bij de eerste auteur van dit artikel.

7. Feitelijk weerspiegelt de geringe ruimtelijke afstand tussen kenmerk enerzijds en type anderzijds een overrepresentatie van het betreffende kenmerk in de typologische categorie. Hoe groter de overrepresentatie is, des te excentrischer is de ligging van het kenmerk.

8. De afstanden van deze typologische categorieën tot de oorsprong weerspiegelen de mate van verschil van de categorieën tot de totale populatie. Deze afstanden komen tot uitdrukking in de zogenaamde Chi-kwadraatafstanden: δ^2 . Op grond daarvan constateren we dat de gematigde etno's en de nationalist verhoudingsgewijs weinig verschillen van de totale populatie (hun Chi-kwadraatafstanden bedragen .037 respectievelijk .095). De etno's en de non-etno's daarentegen verschillen sterk van de totale populatie (met Chi-kwadraatafstanden van .290 respectievelijk .266). Hetzelfde kan geconcludeerd worden op grond van de relatieve bijdrage van de typologische categorieën aan de waarde van de Chi-kwadraat. De gematigde etno's en de nationalist dragen 10.92% respectievelijk 13.62% bij, terwijl de non-etno's en de etno's 42.16% respectievelijk 33.31% bijdragen.

Deze twee laatstgenoemde typologische categorieën zijn dus met name verantwoordelijk voor de verschillen in de categorieën van de overige variabelen. We beschouwen de fit van deze tweedimensionele oplossing als voldoende: de tau-waarde van de eerste dimensie bedraagt .794 en van de tweede dimensie .180.

9. De mate en aard van de samenhang van conformismegeneigdheid en normatieve controle van het primaire netwerk met de typologische categorieën is nagenoeg dezelfde. Daarom brengen we deze begrippen onder de noemer van normconformisme.

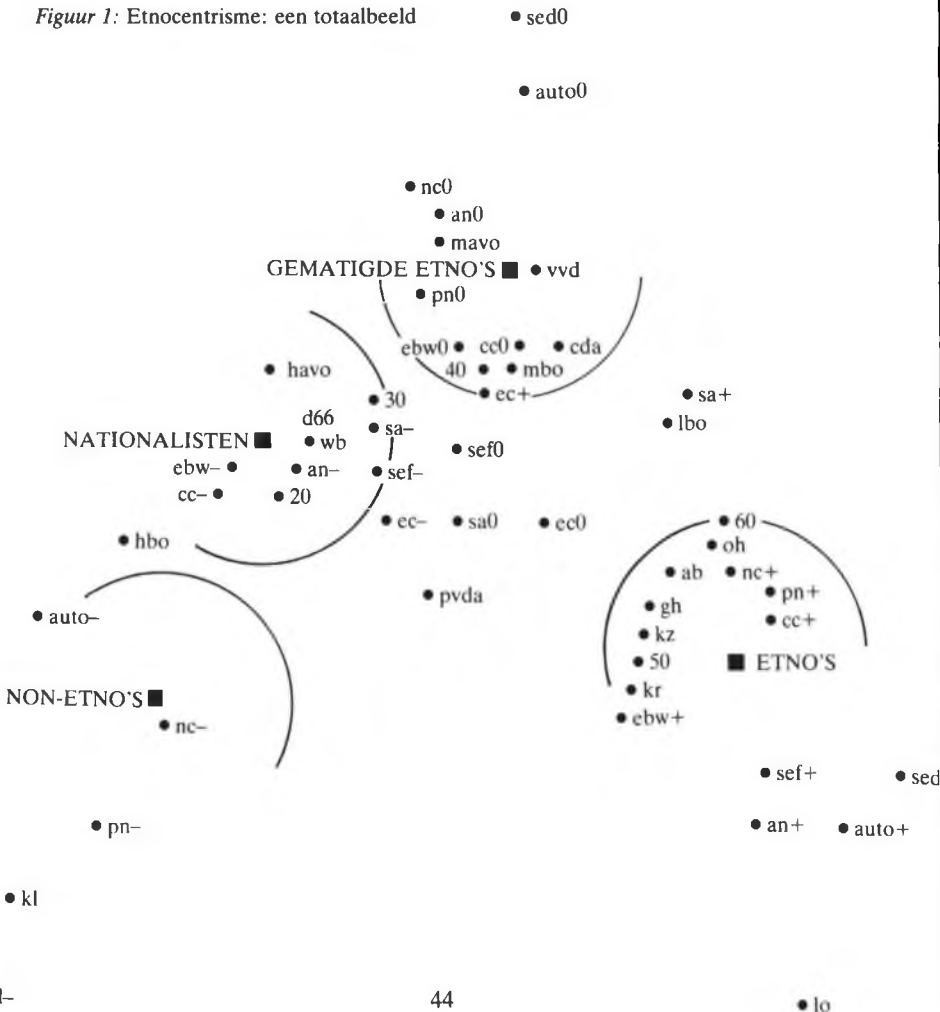
Geraadpleegde literatuur

- Adorno, T.W., E. Frenkel-Brunswik, D.J. Levinson en R.N. Sanford, *The authoritarian personality*. Harper, New York 1950; en de verkorte en gereviseerde versie, Norton and Company, New York 1982.
- Amir, Y., Contact hypothesis in ethnic relations. *Psychological Bulletin*, 71 (1969), 319-342.
- Amir, Y., The role of intergroup contact in change of prejudice and ethnic relations. In: Ph.A. Katz, *Toward the elimination of racism*. Pergamon Press, New York 1976, 245-308.
- Bovenkerk, F., *Omdat zij anders zijn: patronen van rasdiscriminatie in Nederland*. Boom, Meppel/Amsterdam 1978.
- Bovenkerk, F., K. Bruin, L. Brunt en H. Wouters, *Vreemd volk, gemengde gevoelens: etnische verhoudingen in een grote stad*. Boom, Meppel/Amsterdam 1986.
- Doorn, J.A.A. van, Het miskend pluralisme: een herformulering van het minderheden-vraagstuk. In: G.G. Cain, J.A.A. van Doorn, A.J.F. Köbben, J.A. Rex en H.J. Simons, *Etnische minderheden: wetenschap en beleid*. Boom, Meppel/Amsterdam 1985, 67-96.
- Durkheim, E., De anomische zelfmoord. In: J. Goudsblom, B. van Meerikhuizen, A. Keyzer en C.T. Marijnen, *Hoofdstukken uit de sociologie*. Spectrum, Antwerpen 1977, 96-129.
- Elich, J.H., en B. Maso, *Discriminatie, vooroordeel en racisme in Nederland*. Adviescommissie Onderzoek Minderheden, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag 1984.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero, Intergenerational class mobility and the convergence thesis: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 34 (1983), 303-343.
- Esser, H., Social context and interethnic relations: the case of migrant workers in West German urban areas. *European Sociological Review*, 2 (1986), 30-51.
- Felling, A., J. Peters en O. Schreuder, *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland*. Van Loghum Slaterus, Deventer 1983a.
- Felling, A., J. Peters en O. Schreuder, Bürgerliche und alternative Wertorientierungen in den Niederlanden. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (1983b), 83-107.
- Felling, A. en J. Peters, Conservatisme in Nederland nader bekeken. *Mens en Maatschappij*, 59 (1984), 339-362.
- Felling, A., J. Peters en P. Scheepers, *Theoretische modellen ter verklaring van etnocentrisme*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen 1986.
- Felling, A., J. Peters, O. Schreuder, R. Eisinga en P. Scheepers, *Religion in Dutch society 85, documentation of a national survey on religious and secular attitudes in 1985*. Steinmetz Archive, Amsterdam 1987.

- Forgas, J.P., *Social cognition, perspectives on everyday understanding*. Academic Press, Londen 1981.
- Ganzeboom, H., R. Luijckx, J. Dessens, P. de Graaf, N.D. de Graaf, W. Jansen en W. Ultee, Intergenerationele klassenmobiliteit in Nederland tussen 1970 en 1985. *Mens en Maatschappij*, 62 (1987), 17-43.
- Gifi, A., *Non-linear multivariate analysis*. Department of Data Theory, Leiden 1981a.
- Gifi, A., *HOMALS User's Guide*. Department of Data Theory, University of Leiden, Leiden 1981b.
- Guttman, L. en E.A. Suchman, Intensity and a zero point for attitude analysis. *American Sociological Review*, 12 (1947), 57-68.
- Hagendoorn, A. en J. Janssen, *Rechtsomkeer, rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen*. Ambo, Baarn 1983.
- Jong, M.J. de, en J.H. van der Toorn-den Hertog, Etnisch vooroordeel onder middelbare scholieren. *Pedagogisch Tijdschrift*, 10 (1984), 509-517.
- Kim, J.O. en C.W. Mueller, *Factor analysis, statistical methods and practical issues*. Sage publications, Beverly Hills/Londen 1986.
- Lammers, J., V. Peters en T. v.d. Weegen, *Homogeniteitsanalyse*. Katholieke Universiteit Nijmegen, Research Technische Afdeling en afdeling Mathematische Sociologie, vakgroep Sociologie, 1986.
- Lammers, J., en B. Pelzer, *Analyse van cross-sectionele data, correspondentie-analyse*. Sociologisch Instituut, Nijmegen 1987.
- Lammers, J., en J. Peters, Achtergronden van politieke partijvoorkeur, een toepassing van correspondentieanalyse. *Sociologische Gids* (1988), 246-267.
- Levine, R.A., en D.T. Campbell, *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes and group behaviour*, Wiley, New York 1972.
- Mokken, R.J., *A theory and procedure of scale analysis*. Mouton, 's-Gravenhage 1970.
- Nie, N.H., *SPSSx User's Guide*. McGraw-Hill Book Company, New York 1983.
- Penninx, R., *Migration, minorities and policy in the Netherlands, recent trends and developments*. Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk 1984.
- Pettigrew, T.F., Personality and sociocultural factors in intergroup attitudes, a crossnational comparison. *Journal of Conflict Resolution*, 2 (1958), 29-42.
- Pettigrew, T.F., Regional differences in anti-negro prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59 (1959), 28-36.
- Praag, C.S. van, *Vooroordeel tegenover etnische minderheden, resultaten van Nederlands opinieonderzoek*. Sociaal Cultureel Planbureau, Rijswijk 1983.
- Praag C.S. van, *Onderzoek naar etnische minderheden in Nederland: een signalement*. *Sociologische Gids* (1987), 159-175.
- Raaymakers, Q., *Politieke intolerantie bij middelbare scholieren*. Congresbundel Jeugdonderzoek in Nederland, Utrecht 1986.
- Sociaal Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1983*, Den Haag 1983.
- Sociaal Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1986*, Den Haag 1986.
- Srole, L., Social integration and certain corollaries, an exploratory study. *American Sociological Review*, 21 (1956), 709-716.
- Sumner, W.G., *Folkways*. Ginn, Boston 1906; en de heruitgave, Dover Publications, New York 1959.
- Tajfel, H., en J. Turner, An integrative theory of intergroup conflict. In: W.G. Austin en S. Worchel, *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterrey 1979, 33-47.
- Tajfel, H., *Human groups and social categories: studies in social psychology*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.

- Tajfel, H., en J.P. Forgas, Social categorization: cognitions, values and groups. In: J.P. Forgas, *Social cognition, perspectives on everyday understanding*. Academic Press, Londen 1981.
- Tajfel, H., Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33 (1982a), 1-39.
- Tajfel, H., *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge 1982b.
- Thurlings, J.M.G., *De wetenschap der samenleving, een drieluik van de sociologie*. Sam-som, Alphen aan den Rijn 1977.
- Turner, J.C., Towards a cognitive redefinition of the social group. In: H. Tajfel, *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Vet, A.C.W. van der, Dutch tolerance on trial: Holland on the brink of conflict. In: W.A. Veenhoven en W.C. Ewing, *Case studies on human rights and fundamental freedoms*. Nijhoff, Den Haag 1976.

Figuur 1: Etnocentrisme: een totaalbeeld



Legenda bij figuur 1:

- = verwerping van betreffende gedachtengoed
- 0 = middenpositie ten aanzien van gedachtengoed
- + = aanvaarding van betreffende gedachtengoed

20 = twintigers
 30 = dertigers
 40 = veertigers
 50 = vijftigers
 60 = zestigers

an- = anomie -
 an0 = anomie 0
 an+ = anomie +

auto- = autoritarisme -
 auto0 = autoritarisme 0
 auto+ = autoritarisme +

sa- = statusangst -
 sa0 = statusangst 0
 sa+ = statusangst +

wb = witte boorden
 kz = kleine zelfstandigen
 ab = agrarische beroepen
 gh = geschoolde handarbeiders
 oh = ongeschoolde handarbeiders

kl = stemmen op klein links
 pvda = stemmen op P.v.d.A.
 d66 = stemmen op D'66
 cda = stemmen op C.D.A.
 vvd = stemmen op V.V.D.
 kr = stemmen op klein rechts

lo = lager onderwijs
 lbo = lager beroepsonderwijs
 mavo = M.A.V.O.
 mbo = M.B.O.
 havo = H.A.V.O./V.W.O.
 hbo = H.B.O./W.O.

pn- = normatieve controle primaire netwerk -
 pn0 = normatieve controle primaire netwerk 0
 pn+ = normatieve controle primaire netwerk +

ec- = economisch conservatisme -
 ec0 = economisch conservatisme 0
 ec+ = economisch conservatisme +

ebw- = economische burgerlijke waarden -
 ebw0 = economische burgerlijke waarden 0
 ebw+ = economische burgerlijke waarden +

cc- = cultureel conservatisme -
 cc0 = cultureel conservatisme 0
 cc+ = cultureel conservatisme +

sed- = subjectief ervaren dreiging van concurrentie
 sed0 = subjectief ervaren dreiging van concurrentie
 sed+ = subjectief ervaren dreiging van concurrentie

cg- = conformismegeneigdheid -
 cg0 = conformismegeneigdheid 0
 cg+ = conformismegeneigdheid +

sef- = sociaal-economische frustratie -
 sef0 = sociaal-economische frustratie 0
 sef+ = sociaal-economische frustratie +

Bijlage 1: Etnocentrisme (N = 993)

		Procentuele verdeling			h ²	ladingen	
		eens	neutr.	oneens			
Negatieve attitude tegenover outgroups							
v0644	Buitenlanders die in Nederland wonen behoren de Nederlandse gewoonten en gebruiken over te nemen	42.8	32.0	25.2	—	—	—
v0645	De meeste Marokkanen zijn lompe mensen	2.5	10.1	87.4	.45	.68	—
v0646	Nederland had eigenlijk nooit gastarbeiders binnen moeten halen	21.8	24.3	53.9	—	—	—
v0647	Buitenlanders dragen allerlei vieze luchtjes met zich mee	7.9	16.9	75.2	.53	.74	—
v0648	Zigeuners rijden in grote caravans op kosten van de bijstand	21.6	30.0	48.4	.59	.74	—
v0649	Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden	11.3	17.5	71.2	.65	.82	—
v0650	De meeste Surinamers werken nogal langzaam	21.8	23.1	55.1	.53	.72	—
v0651	Zigeuners zijn nooit te vertrouwen	18.6	26.0	55.4	.66	.80	—
v0652	De meeste Turken zijn op het werk nogal gemakzuchtig	10.6	22.1	67.3	.63	.80	—
v0653	Surinamers zijn erg opvliegend	17.2	26.2	56.6	.56	.74	—
v0654	Turken hebben zoveel kinderen omdat ze nog niet beter weten	15.5	21.8	62.7	.44	.66	—
v0655	Als je met joden zaken doet, moet je extra oppassen	18.1	15.9	66.0	.49	.67	—

Cronbachs alpha: .91

Positieve attitude tegenover de ingroup

v0656	Overall ter wereld zijn de Nederlanders geliefd	13.5	29.6	56.9	.25	—	.46
v0657	Wij Nederlanders zijn altijd bereid om de handen uit de mouwen te steken	32.9	32.6	34.5	.38	—	.62
v0658	In het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de meeste andere landen	49.0	23.4	27.6	.26	—	.51
v0659	Wij Nederlanders kunnen trots zijn op onze geschiedenis	37.6	32.7	29.7	.50	—	.71
v0660	Andere landen kunnen nog heel wat goeds van ons land leren	29.6	42.3	28.1	.30	—	.53
v0661	We zouden buitenlanders die zich in ons land willen vestigen, hartelijk welkom moeten heten	23.3	45.9	30.7	—	—	—
v0662	Wanneer de Nederlandse levenswijze door alle landen overgenomen zou worden, zou dat het einde van alle oorlogen betekenen	7.2	17.7	75.1	—	—	—
v0663	Iedere Nederlander dient de nodige eerbied in acht te nemen tegenover onze nationale symbolen, zoals de vlag en het volkslied	51.8	22.6	25.6	.34	—	.57
v0664	Bij het streven naar internationale samenwerking moeten wij ervoor oppassen, dat er geen typisch Nederlandse levenswijzen verloren gaan	40.8	32.0	27.2	.37	—	.60
v0665	Ik ben er trots op een Nederlander te zijn	61.7	26.8	11.5	.51	-.11	.77

totaal verklaarde variantie: 46.9%

Cronbachs alpha: .81

De correlatie tussen beide dimensies bedraagt: .58